

Tomasz Herbich: O wyższości mesjanizmu nad słowianofilstwem. Wstęp tłumacza

Niezależnie od szczegółowej oceny nie ulega jednak wątpliwości, że dotykamy tu jednego z najciekawszych zagadnień z historii polsko-rosyjskich kontaktów intelektualnych, a sam artykuł rzuca interesujące światło na wiele spośród zagadnień podejmowanych w ramach bloku tekstów „Wschód–Zachód” – pisze Tomasz Herbich we wstępie do tłumaczenia „Słowianofilstwa i idea słowiańska” Nikołaja Bierdiajewa, który przypominamy w „Teologii Polityczna Co Tydzień”: „Bierdiajew. Rosyjska idea”

Artykuł Nikołaja Bierdiajewa *Słowianofilstwo i idea słowiańska*, napisany podczas I wojny światowej, reprezentuje niezbyt dobrze znany w Polsce etap drogi intelektualnej tego autora, na który składa się publicystyka z lat 1914–1917, zebrana w 1918 roku w tomie *Los Rosji*[1]. Obszerniejszych omówień tego etapu jego twórczości próżno szukalibyśmy w przetłumaczonych na język polski zagranicznych syntezach filozofii rosyjskiej. Także fundamentalna praca Andrzeja Walickiego *Zarys myśli rosyjskiej od Oświecenia do Renesansu Religijno-Filozoficznego* nie poddaje tych tekstów szczegółowej analizie. Choć omawia się w niej mesjanizm Bierdiajewa[2], czyni się to jednak na podstawie przedwojennych dzieł – książki *Filozofia wolności* (1911) oraz monografii *Aleksiej Stiepanowicz Chomiakow* (1912). Również w innych polskojęzycznych publikacjach nie znajdziemy zbyt wielu nawiązań do *Losu Rosji*. Ważnym wyjątkiem i zarazem pracą, która zdecydowanie najlepiej wprowadza w klimat intelektualny

tamtych lat, jest *Oczyszczenie przez burzę* Michała Bohuna[3]. Głównym bohaterem tej książki jest co prawda Włodzimierz Ern, lecz autor wielokrotnie nawiązuje także do pierwszowojennych pism Bierdiajewa. Niezależnie od znaczenia tej monografii należy domniemywać, że poglądy prezentowane przez autora *Słowianofilstwa i idei słowiańskiej* w publicystyce z tego okresu ciągle nie są znane polskiemu czytelnikowi. Tłumaczenie wypada zatem poprzedzić krótkim wstępem.

*Definiując mesjanizm,
Bierdiajew – tak jak w
późniejszej publicystyce
pierwszowojennej –
wymieniał dwie szczególnie
istotne realizacje tej idei:
żydowską i polską*

Charakterystyczną cechą ówczesnych poglądów Bierdiajewa, pozwalającą wyodrębnić ten okres jego twórczości, jest mesjanizm[4]. Rekonstrukcję

Bierdiajewowskiej koncepcji mesjanizmu warto zacząć od książki o Aleksym Stiepanowiczu Chomiakowie, której obszerny fragment rosyjski filozof poświęcił rozróżnieniu mesjanizmu i misjonizmu (do wprowadzonego przez niego podziału i definicji obu pojęć nawiąże później Andrzej Walicki[5]) oraz rozważeniu, jakie stanowisko wobec nich zajmują słowianofile[6]. Definiując mesjanizm, Bierdiajew – tak jak w późniejszej publicystyce pierwszowojennej – wymieniał dwie szczególnie istotne realizacje tej idei: żydowską i polską. Jak słusznie zauważył Andrzej Walicki, autor *Sensu twórczości* nadawał polskiemu mesjanizmowi cechy paradygmatyczne[T1] [7]. Choć nie znał polskiego, starał się – za pośrednictwem opracowań i wydań obcojęzycznych, w tym rosyjskich – poznawać pisma napisane w naszym języku. Polska

odmiana mesjanizmu miała zdaniem Bierdiajewa szczególnie istotne znaczenie, ponieważ w przeciwieństwie do starożydowskiej uwzględnia przyście Chrystusa na świat[8].

Gdy prześledzi się mesjanistyczne wątki w pierwszowojennej twórczości rosyjskiego filozofa, nietrudno zauważyć, że są one w istotnych punktach zbieżne z charakterystyką mesjanizmu, którą przedstawił Adam Mickiewicz w drugim kursie *Literatury słowiańskiej*, i stanowią jej oryginalne rozwinięcie. Bierdiajew – zauważmy na marginesie – nie był wówczas jedynym Rosjaninem nawiązującym do mesjanizmu polskiego, o czym mogą świadczyć choćby przykłady Wiaczesława Iwanowa czy Dymitra Mereżkowskiego[9], który zafascynował się wykładami o literaturze słowiańskiej po wznowieniu ich francuskojęzycznego wydania w 1913 roku. Zdaniem Mickiewicza mesjanizm opisują trzy kardynalne twierdzenia: „konieczność ofiary”, „posłannictwo chrześcijańskie narodu polskiego: konieczność jego śmierci i odrodzenia” oraz „powszechność, powszechna dążność mesjanizmu”[10]. Te części składowe prowadziły według Bierdiajewa do nakazu służby celom ogólnoludzkim i powszechnemu odrodzeniu z ducha chrześcijaństwa. Realizacja stojących przed ludzkością zadań wymagała zaangażowania Rosji i całego, pojednanego między sobą, świata słowiańskiego: „Wojna światowa, w której krwawy wir zostały już wciągnięte wszystkie części świata i rasy, powinna w krwawych mękach zrodzić twardą świadomość jedności ogólnoludzkiej. Kultura przestanie być wyłącznie europejska i stanie się światowa, uniwersalna. A Rosja, zajmująca miejsce pomostu pomiędzy Wschodem a Zachodem, będąca Wschodo-Zachodem, jest przeznaczona do tego, by odegrać wielką rolę w doprowadzeniu ludzkości do stanu jedności”[11]. Aby móc podejmować starania na rzecz tak rozumianej idei słowiańskiej, mającej doprowadzić do końca wojny i ogólnoswiatowego pokoju, należało najpierw pojednać się z tym spośród narodów słowiańskich,

który za sprawą wydarzeń historycznych pozostawał wobec Rosji w najbardziej antagonistycznych stosunkach i który zarazem najpełniej rozwinął samą ideę mesjanizmu.

Bierdiajew – zauważmy na marginesie – nie był wówczas jedynym Rosjaninem nawiązującym do mesjanizmu polskiego, o czym mogą świadczyć choćby przykłady Wiaczesława Iwanowa czy Dymitra Mereżkowskiego

Już w książce o Chomiakowie Bierdiajew jednoznacznie sygnalizował, że ograniczenia słowianofilstwa – które jego zdaniem było zawieszane pomiędzy misjonizmem a mesjanizmem –

należy przewyciężyć poprzez rozwinięcie go w kierunku stanowiska mesjanistycznego. Podczas I wojny światowej ta opinia zostanie pogłębiona i zradykalizowana, na co wpłynie prowadzona wówczas przez Bierdiajewa polemika z „epigonami słowianofilstwa” i zdecydowana krytyka tej tradycji w dziejach myśli rosyjskiej. W kontekst polemiki antysłowianofilskiej – prowadzonej skądinąd przez autora, którego chwilę wcześniej uznawano za przedstawiciela „moskiewskiego neosłowianofilstwa” – wpisuje się również publikowany poniżej artykuł, którego głównym wątkiem jest rewizja słowianofilskiego podejścia do istoty „słowiańskości”, w tym zwłaszcza – do Polski.

Przetłumaczony artykuł stanowi zatem interesujące świadectwo swoich czasów oraz związanego z nimi ożywionego i zdecydowanie afirmatywnego zainteresowania Polską, które – inaczej niż było to przed Włodzimierzem Sołowjowem[12] – pochodziło nie z kręgów rosyjskiej inteligencji radykalnej, lecz od filozofów religijnych. Świadczy zarazem o tym, w jaki sposób wybitni przedstawiciele rosyjskiego renesansu religijno-filozoficznego starali się ostatecznie przezwyciężyć decydujący o ideowym obliczu Rosji w XIX wieku podział na słowianofilstwo i okcydentalizm[T2]. Poprzestając na tych uwagach, szczegółową ocenę zawartych poniżej poglądów Bierdiajewa chciałbym pozostawić czytelnikom. Dodać jedynie należy, że ich recepcja – mimo propolskiego wydźwięku tych wypowiedzi – spotykała się po stronie polskiej nie tylko z uznaniem, lecz także z krytyką. Jej najbardziej interesującym przykładem jest opinia sformułowana przez Mariana Zdziechowskiego, którą podsumowuje następująca wypowiedź:

Przykro mi jest, że w osobie jednego z najszlachetniejszych myślicieli rosyjskich wytoczyłem tu proces jego społeczeństwu z powodu na wskroś fałszywego postawienia kwestii polskiej. To fałszywe postawienie wynika z zasadniczego niezrozumienia duszy polskiej przez duszę Rosji, z braku wszelkiej chęci w tym kierunku. Zarzut, z którym Bierdiajew wystąpił przeciwko nam[13], zwracam z powrotem jemu, najgłębszemu obecnie badaczowi i apologete duszy rosyjskiej. Duszę zaś polską tak łatwo poznać! Nie otaczamy jej tajemnicą; na dnie jej leży miłość ojczyzny – i ojczyznę odzyskać chcemy, ażeby wznowić przerwany bieg jej życia dziejowego. Bierdiajewa jako filozofa

zaciekawia nieco nasz mesjanizm. A co jest jego treścią, co – nowym słowem i objawieniem, które Polska niesie światu? Religia ojczyzny[14].

Trudno nie dostrzec, że Bierdiajew raczej konstruuje, niż rekonstruuje zasadnicze części składowe polskiej samoświadomości. Wprowadza ponadto radykalną opozycję między działaniami rosyjskiej władzy a ideą przechowywaną przez naród, która z łatwością może zostać poddana krytyce, choć zarazem nie pozostaje bez związku z rzeczywistymi warunkami rozwoju myśli w Rosji. Niezależnie od szczegółowej oceny nie ulega jednak wątpliwości, że dotykamy tu jednego z najciekawszych zagadnień z historii polsko-rosyjskich kontaktów intelektualnych, a sam artykuł rzuca interesujące światło na wiele spośród zagadnień podejmowanych w ramach bloku tekstów „Wschód–Zachód”, takich jak opozycja słowianofilstwa i okcydentalizmu, rosyjskie postrzeganie Polski i źródła historycznego antagonizmu między dwoma narodami, a także posługiwanie się pojęciem słowiańszczyzny i stosowność tej kategorii do opisu polskości. Jej użyteczność przez środowisko „Teologii Politycznej” jest zdecydowanie odrzucana, przez Bierdiajewa zaś – równie zdecydowanie przyjmowana.

Podstawą tłumaczenia jest następujące wydanie artykułu: Н. Бердяев, *Славянофильство и славянская идея* [w:] tegoż, *Русская идея. Судьба России*, Москва 2000, s. 340–347.

Tomasz Herbich

[1] Por. Н. Бердяев, *Судьба России (Опыты по психологии войны и национальности)* [w:] tegoż, *Русская идея. Судьба России*, Москва 2000, s. 220–428.

[2] Por. A. Walicki, *Zarys myśli rosyjskiej od Oświecenia do Renesansu Religijno-Filozoficznego*, Kraków 2005, s. 772–775.

[3] Por. M. Bohun, *Oczyszczenie przez burzę. Włodzimierz Ern i moskiewscy neosłowianofile wobec pierwszej wojny światowej*, Kraków 2008.

[4] Na temat mesjanizmu Bierdiajewa z tego okresu por. C. Wodziński, *Metamorfozy samoświadomości. Mesjanizm i eschatologia w historiozofii Nikołaja Bierdiajewa*, „Znak” 1989, nr 10–12, s. 120–124.

[5] Por. m.in. *Między polskim mesjanizmem a misjonizmem. Rozmowa z Andrzejem Walickim*, „Teologia Polityczna” 2006–2007, nr 4, s. 30.

[6] Por. Н. Бердяев, *Алексей Степанович Хомяков* [w:] tegoż, *Алексей Степанович Хомяков. Мирозерцание Достоевского. Константин Леонтьев*, Париж 1997, s. 171–187.

[7] Por. A. Walicki, *Mesjanizm i filozofia narodowa w okresie renesansu filozoficznego w Rosji a religijny model polski* [w:] tegoż, *Prace wybrane*, t. 4: *Polska, Rosja, marksizm*, Kraków 2011, s. 350–351.

[8] Por. Н. Бердяев, *Национализм и мессианизм* [w:] tegoż, *Судьба...*, dz. cyt., s. 311–312.

[9] Recepcję polskiego mesjanizmu u tych dwóch autorów obszernie omówił E. Przechodzki, *Echa polskiej historiozofii romantycznej w piśmiennictwie rosyjskim*, Lublin 1994, s. 303–318. Szeroki kontekst i nawiązanie do pism innych autorów można znaleźć w dwóch rozdziałach wspomnianej monografii M. Bohuna: *Droga ku powszechności: Konstantynopol i sprawa polska* (por. M. Bohun, dz. cyt., s. 163–199), a także *Czas Słowian!* (por. tamże, s. 127–161).

[10] A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. 9: *Literatura słowiańska. Kurs drugi*, Warszawa 1997, s. 414–415.

[11] Н. Бердяев, *Душа России* [w:] tegoż, *Судьба...*, dz. cyt., s. 242. Przytoczony fragment to nieznacznie zmodyfikowane tłumaczenie zamieszczone w: M. Bohun, dz. cyt., s. 140.

[12] Por. np. W. Sołowjow, *Przemówienie podczas obiadu ku pamięci Mickiewicza 27 grudnia 1898* [w:] tegoż, *Wybór pism*, t. 3, przeł. J. Zychowicz, Poznań 1988, s. 167–174.

[13] Dotyczył on braku woli zrozumienia duszy rosyjskiej i został postawiony przez Bierdiajewa samemu Zdziechowskiemu.

[14] M. Zdziechowski, *Antynomie duszy rosyjskiej (Mikołaj Bierdiajew)* [w:] tegoż, *Wybór pism*, Kraków 1993, s. 295. Por. tamże, s. 289–296.

[T1]Wyrzutka.

[T2]Wyrzutka.